

Селянство в умовах раннього нового часу і ринково- капіталістичних трансформацій та суспільно-політичних потрясінь XIX – початку XX ст.

УДК 334.012.34 «1920/1930» (477.82) (066)

В. В. Вісин

доктор історичних наук, доцент кафедри інженерної педагогіки, психології та українознавства Луцького національного технічного університету

РОЗВИТОК РІЛЬНИЧО-ТОРГІВЕЛЬНИХ КООПЕРАТИВІВ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

У статті проаналізовано діяльність рільничо-торгівельних кооперативів Волинського воєводства в 20–30-х роках XX ст. Показано їх кількість і якісну динаміку. Висвітлено напрями й особливості роботи товариств в умовах польської державності.

Ключові слова: кооперація, рільничо-торгівельні кооперативи, Окружний союз рільничих і зарібково-господарських кооперативів, Волинське воєводство, Республіка Польща.

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки кооперація має плідне майбутнє, тому актуальним є звернення до вивчення історії української кооперації. У міжвоєнний період кооперація Волині розвивалася на справжніх кооперативних принципах, в умовах ринку та доволі ліберального кооперативного законодавства Другої Речіпосполитої. Відтак, необхідність дослідження заявленої теми зумовлена насамперед тією значною роллю, яку відігравали рільничо-торгівельні товариства у житті місцевого населення Волинського воєводства. Вивчення досвіду їх функціонування допоможе уникнути прорахунків у роботі сучасних кооперативних товариств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії головна увага більшості дослідників зосереджена на аспектах розвитку західноукраїнських кооперативних товариств загалом, а діяльність рільничо-торгівельних кооперативів окремих регіонів фактично залишилися поза увагою. Останнім часом науковці зацікавилися проблемами розвитку сільськогосподарської кооперації, свідченням чого є праці С. Гелея [1], Я. Шабали [2], В. Чайковського [3], З. Струк [4], Г. Голуб [5], Т. Вісиної [6]. Однак, незважаючи на великий дослідницький доробок, досліджень, присвячених волинській рільничо-торгівельній кооперації міжвоєнного періоду, сьогодні практично немає.

Мета. Метою статті є дослідження розвитку рільничо-торгівельних кооперативів Волинського воєводства в 20–30-х роках XX ст.

Виклад основного матеріалу. Сільськогосподарська торгівля на кооперативних засадах у західних районах Польщі була налагоджена ще до Першої світової війни й здійснювалася за трьома основними напрямками: а) задоволення особистих споживчих потреб селянина й потреб його господарства; б) збут сільськогосподарської сировини, переважно коренеплодів; в) збут сільськогосподарської продукції, цілковито або частково готової до безпосереднього споживання. У північно-західних воєводствах у повоєнний період зацікавлення селянства галуззю торгівлі та спрямовані в цьому напрямку починання стосувалися передусім сфери задоволення споживчих потреб селян і частково сфери виробничих потреб сільського господарства. Натомість сфера збуту сільськогосподарських продуктів, навіть тих, продукція яких значно перевищувала власне споживання, перебувала в руках великої кількості приватних посередників із низьким рівнем культури й техніки торгівлі.

Існуючі у 1920-х роках на Волині рільничо-торгівельні кооперативи займалися лише одностороннім продажем промислових товарів і продуктів сільського господарства серед селян. Не маючи власного капіталу, ці товариства у своїй діяльності опиралися переважно на кредити й зовсім не займалися збутом сільськогосподарської продукції. У 1923 – 1929 рр. їх кількість зросла з чотирьох до 35 [7, 68; 8, 74–75].

Із початком світової економічної кризи обігові кошти рільничо-торгівельних кооперативів були заморожені й багато товариств опинилося в безвихідному стані. Доробок довоєнних та повоєнних починань у цій сфері цілковито знищено. Занепад сільськогосподарських торгових організацій посилив недовіру широких селянських верств до якого-небудь колективного об'єднання, зокрема до кооперації. Цю недовіру, підтримувану в селянських колах приватними монополістами у сфері сільської торгівлі, не зуміли здолати навіть великі розміри різниці між цінами виробника та цінами, сплаченими споживачами за сільськогосподарські продукти, проданими на внутрішньому ринку. Споживач переважно сплачував подвійну суму, із якої більшу частину отримував посередник. Небажання селян опанувати кооперативну сільськогосподарську торгівлю пояснювалося не лише недовірою до кооперації, а й убогістю селянської верстви, яка не могла зібрати мінімальний власний капітал кооперативу, а також нестачею практично підготовлених фахівців із сільської торгівлі.

Скрутне становище рільничо-торговельних кооперативів посилювало недосконале законодавство з ліквідації заборгованостей. Згідно з розпорядженням Президента Польщі про конвертацію й упорядкування селянських заборгованостей від 24. 10. 1934 р., ці товариства виключено з «групи інституцій організованого кредиту» та переведено до групи «приватних кредиторів». Вони мусили застосувати для боржників 14-річне відтермінування сплати боргів і понизити їх опроцентування до 3 % річних. Також ці кооперативи позбавляли права розміщення конверсійних вкладів зі своїми боржниками й користування послугами Акцептаційного банку та Казначейства з питань витрат на боржників і пониження опроцентування. Законодавче замороження найбільшої позиції активів рільничо-торговельних кооперативів на 14 років, а згодом продовження терміну до 18 років спричинило тривалу ліквідацію занедбаних кооперативів, а також неможливість активної діяльності міцних кооперативів та їхніх поручителів. Це було найбільшою проблемою, оскільки не можна переходити до організації сільськогосподарської торгівлі за допомогою кооперативів без попереднього усунення з терену занедбаних кооперативів, які паралізують своєю працею всі зусилля кооперативних організацій.

Із передкризової доби на Волині залишилося шість рільничо-торговельних кооперативів: 1) повітовий рільничо-торговий кооператив у Дубно; 2) кооператив «Рільник» у Здолбунові; 3) комунальний рільничо-торговий кооператив у Рівному; 4) торговий синдикат землевласників Волині в Луцьку; 5) рільничо-торговий кооператив у Горохові; 6) кооператив «Рільник» у Володимирі [9]. Після прийняття в Польщі у 1934 р. нового кооперативного закону вони потрапили під юрисдикцію волинського філіалу польського Союзу рільничих і зарірково-господарських кооперативів (СР і ЗГК). Із початку утворення Союз намагався змінити кризовий стан рільничо-торговельних кооперативів за допомогою: 1) пункту кооперативного закону щодо ліквідації занедбаних товариств; 2) розпорядження про конверсію й упорядкування селянських боргів методом переведення рільничо-торгових кооперативів до групи інституцій організованого кредиту та уможливлення на цій основі ліквідації заборгованості на умовах для вказаних інституцій; 3) надання права рільничо-торговим кооперативам розміщувати добровільні конвертаційні вклади з боржниками й кредиторами та користуватися послугами Акцептаційного банку. Незалежно від цього вийшло розпорядження Президента Польщі про пільги зі сплати заборгованості селянських господарств і сільськогосподарських підприємств та інституцій у державних банках. Рільничо-торговельним кооперативам надавалася можливість погасити борги й отримати готівкові та товарні кредити на фінансове оздоровлення з «фонду заборгованості» в Державному сільськогосподарському банку.

Задля відродження цього типу кооперативів СР і ЗГК змінив напрямки їхньої діяльності. Зокрема, сформульовано завдання із закупівлі коренеплодів, збіжжя й іншої сільськогосподарської продукції для військових потреб та на експорт:

– існуючі й новостворені рільничо-торговельні кооперативи мусять рівнозначно забезпечувати потреби рільництва в товарах, необхідних для власного

та господарського споживання, а також організувати закупівлю коренеплодів і збіжжя;

– збут сільськогосподарської продукції, крім роздрібного, на внутрішньому й зовнішньому ринках мусить відбуватися за посередництвом союзних центрів;

– рільничо-торговельні кооперативи повинні створюватися при залізничних станціях у місцевостях, які є центрами пропозиції сільськогосподарської продукції;

– при залізничних відгалуженнях, згідно з вимогами зернових гільдій та військових інтендантур, кооперативи повинні мати елеватори й склади, прилаштовані для відправлення збіжжя;

– членами кооперативів, крім фізичних осіб, повинні бути існуючі навколо кооперативи (кредитні, молочарські споживчі тощо), комунальні каси, сільськогосподарські організації тощо;

– у місцевостях, у яких немає відділів чи складів Союзу «Сполем», рільничо-торговельні кооперативи повинні здійснювати оптову торгівлю споживчо-колоніальними товарами із сільськими рільничо-споживчими кооперативами;

– закупівля сільськогосподарських продуктів від селян повинна відбуватися безпосередньо сільськими рільничо-споживчими кооперативами;

– окружні союзи мають займатися впорядкуванням справ кооперативів, які раніше належали до інших ревізійних союзів [10, 51].

У 1935 р. проведено низку з'їздів і кооперативних нарад представників рільничо-торгових товариств, на яких оголошено означені завдання, організаційні засади, методи праці, а також способи й умови налагодження роботи рільничо-торговельних кооперативів. Так, 12 травня 1935 р. у Рівному відбувся з'їзд представників кооперативів із питань торгівлі збіжжям. На ньому був присутній директор волинського філіалу СР і ЗГК С. Понцет. Вирішено організувати на Волині бюро продажу. Також порушено питання в справі заснування центру рільничих кооперативів і проекту побудови елеваторів, що зменшило б торговельні видатки окремих товариств та захопило більшу частину ринку зерна на Волині [11, 156]. Крім того, у кінці 1934 р. й на початку 1935 р. у Волинському воєводстві створено такі рільничо-торгові кооперативи: 1) «Збут» у Рівному (річний обіг – 30 000 зл.); 2) рільничо-торговий кооператив сільськогосподарських продуктів у Кременці (220 000 зл.); 3) «Самопоміч» у Луцьку (147 000 зл.); 4) кооператив сільськогосподарських продуктів у Ковелі (145 000 зл.); 5) чеський рільничо-торговельний кооператив у Рівному [9]. Однак протягом усього міжвоєнного періоду відчувався брак рільничо-торгових кооперативів у трьох північних повітах Волинського воєводства (Любомльському, Костопільському й Сарненському).

Недостатня кількість фінансів та оборотних засобів – основні труднощі в рільничо-торговій кооперації Волині. Власні й резервні фонди становили 19% балансової суми. Стан окремих кооперативів був досить різним – від товариств із додатним до товариств із від'ємним балансом. Водночас існувало ще багато інших проблем. Одна з них – це діяльність посередників між виробником і споживачем. Вони навмисне піднімали ціни в тих місцевостях, де працювали кооперативи, змушуючи їх ліквідуватися; не допускали до них рільників,

диктували своє монопольне становище, не узгоджуючи ціни з ринком. У цей період відчувався брак технічних засобів, що не давало змоги розвинути діяльність кооперативів на місцях.

Однією з труднощів були надмірні адміністративні й торгові витрати кооперативу. Чим менші обіги товариства, тим важче було оплачувати роботу персоналу, який отримував постійну зарплату, незалежно від доходів кооперативу. Потрібно було поставити видатки на персонал у залежність від прибутків товариства, що підняло б його зацікавленість у розвитку кооперативу. Відчувалася нестача висококваліфікованих керівників, ознайомих із торговельною справою. Тому Міністерство сільського господарства й сільськогосподарських реформ виділило кілька стипендій слухачам вищих рільничих і торгових шкіл для відбуття практики у сфері організації збуту сільськогосподарських продуктів [12]. І нарешті не існувало ще належного контакту між рільничо-торговою та споживчою кооперацією. Його зміцнення мало позитивно вплинути на врегулювання обміну сільськогосподарськими продуктами, а також зблизити виробника зі споживачем.

Рільничо-торговельні кооперативи не охопили широких мас. Вони спиралися здебільшого на членів гміни та районні кооперативи й працювали за рахунок чужих капіталів. Кількісні показники цих товариств протягом другої половини 30-х років особливо не змінилися, однак обіги, починаючи з 1934 р., постійно зростали. У 1934 р. вони становили 3 321 173 зл., у 1935 р. – 4 714 262 зл., а в 1936 р. – аж 7 859 917 зл. [13, 18]. У 1936 р. тільки два кооперативи не торгували збіжжям. Один кооператив у Крем'янці започаткував торгівлю толокняним волокном. Асортимент продукції, якою торгували рільничо-торговельні кооперативи, був доволі різноманітним: збіжжя, насіння, штучні добрива, концентровані корма, паливо, машини й с/г знаряддя, споживчі й колоніальні товари тощо [14].

Зростанню обігів товариств особливо сприяла програма побудови елеваторів, започаткована Волинською рільничою палатою в 1935 р. Ухвалений план побудови зерносовищ запроваджували повитові відділи, які виділяли для цього необхідні кредити. З осені 1936 р. елеватори передавалися кооперативам для користування. Із кредитів, інвестованих у 1937 р., побудовано вісім елеваторів у Луцьку, Ковелі, Рівному, Дубно, Крем'янці, Ловцях, Шумську, Горохові загальною місткістю 6000 т [15, 52]. Обіги цього виду кооперативів на Волині зросли майже удвічі, сягнувши в 1937 р. майже 15 млн зл. Кооперативи в Крем'янці, Дубно, Рівному та Луцьку навіть відігравали роль регулятора цін на сільськогосподарські продукти. 18 січня 1938 р. відбулася конференція рільничо-торгових кооперативів Волині, на якій підсумовано їх діяльність у другій половині 1930-х років й окреслено нові завдання [16]. Відзначено, що товариства почали працювати з прибутком. Загалом зауважимо, що рільничо-торгові кооперативи зробили значний крок, оскільки до цього не розраховували на власний капітал і їхня фінансова ситуація вимагала оздоровлення.

Висновки. У процесі розвитку сільськогосподарської торговельної кооперативної діяльності змінився тип селянського господарства. З багатогалузевого воно

перетворилося на товарне, монокультурне, спеціалізоване ринкове господарство. Налагодження роботи держави, ревізійного Союзу з низовими кооперативними товариствами сприяло створенню умов для проведення ефективних та результативних збутових операцій, які через обмеженість економічних і організаційних можливостей не могли бути доступними для окремих кооперативів, а тим більше для індивідуальних селянських господарств. Діяльність рільничо-торговельної закупівельно-збутової кооперативної організації у 20-х – 30-х роках ХХ ст. була важливим фактором розвитку аграрного сектору економіки Волині. Глибоко демократичний її характер дав змогу налагодити роботу різних ділянок господарства, підготував кооператив до виробничої діяльності.

Список використаної літератури та джерел:

1. Споживча кооперативна Україна. Від зародження до сьогодення : монографія / за заг. ред. С. Гелея. – Львів : Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. – 976 с. ; 650 ілюстр.
2. Шабала Я. З історії господарювання волинських селян за Польщі (1921–1939 рр.) / Я. Шабала, Г. Прихода. – Луцьк : Надстир'я, 2001. – 96 с.
3. Чайковський В. Ф. Сільськогосподарська кооперативна організація в Західній Україні. 1920–1939 рр. : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.07.02 – Економіка сільського господарства; 08.01.04 – Економічна історія та історія економічної думки / Володимир Федорович Чайковський ; Терноп. акад. нар. госп. – Тернопіль, 1995. – 24 с.
4. Струк З. І. Українські виробничо-торговельні кооперативи в Західній Україні (1921–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – Історія України / Зоряна Ігорівна Струк ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів, 2001. – 18 с.
5. Голуб Г. М. Кооперативний рух в Західній Україні (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 – Економіка та управління національним господарством / Галина Миколаївна Голуб ; КДУ ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1994. – 20 с.
6. Вісина Т. М. Український кооперативний рух у Волинському воєводстві в 20–30-х роках ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Тетяна Миколаївна Вісина ; НАН України. Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2002. – 20 с.
7. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Rok wydania II. 1923. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1924. – 224 s.
8. Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej. – Rok wydawnictwa VII. 1929. – Warszawa : Nakładem Głównego Urzędu Statystycznego, 1929. – 663 s.
9. Новий напрямок діяльності рільничо-торговельних кооперативів // Рільник. – 1935. – 10 листоп. – Ч. 21 (34). – С. 347–348.
10. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok. – Warszawa, 1936. – 72 s.
11. Кооперативний з'їзд у Рівному // Рільник. – 1935. – 25 трав. – Ч. 10 (23). – С. 155–157.
12. Рільник. – 1936. – 10 трав. – Ч. 18 (509). – С. 4.
13. Державний архів Волинської області, ф. 46, оп. 9, спр. 4832, 20 арк.
14. Висліди праці рільничо-споживчих кооперативів на Волині // Рільник. – 1938. – 12 квіт. – Ч. 15 (111). – С. 189–192.
15. Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1937 rok. – Warszawa, 1938. – 116 s.
16. Обороти рільничо-торговельної кооперативної діяльності на Волині // Рільник. – 1938. – 18 січ. – Ч. 3 (99). – С. 36.

References

1. Heley, S. (ed.) (2013) *Spożycza kooperacyja Ukrainy. Vid zarodzhennya do s'ohodennya - Consumer cooperation Ukraine. From inception to present day.* Lviv (in Ukrainian).
2. Shabala, Ya. (2001) *Z istoriyi hospodaryuvannya volyns'kykh selyan za Pol'shchi (1921–1939 rr.) - From the history of economic Volyn peasants of Poland (1921-1939 years).* Lutsk (in Ukrainian).
3. Chaykovs'kyi, V. F. (1995) *Silskohospodarska kooperacyja v Zakhidniy Ukraini. 1920-1939 rr. - Agricultural cooperatives in western Ukraine. 1920-1939. Summary of a PhD thesis.* Ternopil (in Ukrainian).
4. Struk, Z. I. (2001) *Ukrajins'ki vyrobnyuo-torhiveli neni kooperatyvy v Zakhidniy Ukraini (1921–1939 rr.) - Ukrainian Production and Commercial Cooperatives in Western Ukraine (1921-1939). Summary of a PhD thesis.* Lviv (in Ukrainian).
5. Holub, H. M. (1994) *Kooperatyvnyj rux v Zakhidniy Ukraini (1918–1939 pp.) - The cooperative movement in Western Ukraine (1918-1939). Summary of a PhD thesis.* Kiev (in Ukrainian).
6. Vysyna, T. M. (2002) *Ukrajins'kyj kooperatyvnyj rux u Volyns'komu vojevodstvi v 20–30-x rokax XX st. - Ukrainian co-operative movement in Volhynia in the 20s – 30s of the 20th c. Summary of a PhD thesis.* Lviv (in Ukrainian).
7. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej - Yearbook of Statistics of the Republic of Polish (1923).* Warsaw (in Polish).
8. *Rocznik statystyki Rzeczypospolitej Polskiej - Yearbook of Statistics of the Republic of Polish (1929).* Warsaw (in Polish).
9. *Ril'nyk (1935) Novyj naprjamok dijalnosti rilnycho-torhovelanykh kooperatyviv - The new direction of agriculture and trade co-op.* 10 Nov. part 21 (34). p. 347-348. (in Ukrainian).
10. *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1935 rok - Report of the Union of Agricultural Cooperatives and gainful economic R. P. for 1935 years (1936).* Warsaw (in Polish).
11. *Ril'nyk (1935) Kooperatyvnyj zjazd u Rivnomu - The Co-operative Congress in Rivne.* 25 May. Part 10 (23). p. 155-157. (in Ukrainian).
12. *Ril'nyk - The farmer. (1936).* 10 May. Part 18 (509). p. 4. (in Ukrainian).
13. *Fund 46. Description 9. Case 4832. - State Archives of Volyn region.* Lutsk.
14. *Ril'nyk (1938) Vyslidy praci rilnycho-spozycyux kooperatyviv na Volyni - Results will work agriculture and consumer cooperatives in Volyn.* 12 April. part 15 (111). p. 189-192. (in Ukrainian).
15. *Sprawozdanie Związku Spółdzielni Rolniczych i Zarobkowo-gospodarczych R. P. za 1937 rok - Report of the Union of Agricultural Cooperatives and gainful economic R. P. for 1937 years (1938).* Warsaw (in Polish).
16. *Ril'nyk (1938) Oboroty rilnycho-torhovelanoji kooperaciji na Volyni - Turnovers agriculture and trade cooperation in Volyn.* 18 January. Part 3 (99). p. 36. (in Ukrainian).

V. V. Visyn

DEVELOPMENT OF FIELD-CROP-POINT-OF-SALE COOPERATIVE STORES IN THE VOLYN PROVINCE

Introduction. In a market economy, cooperation is fruitful future, so is urgent appeal to the study of the history of cooperation. In the interwar period Volyn develop cooperation in the try cooperative principles in the marketplace and rather liberal cooperative legislation of Second Polish Republic. The need for research claimed topic due to the significant role played by agriculture and trading company in the life of the local population of Volyn province. Studying the experience of their operation will help to avoid mistakes in the modern cooperative societies.

Purpose. Explore the development of agriculture and trade cooperatives Volyn province in the 20-30 years of the

twentieth century. Analyze their quantitative and qualitative dynamics. Highlight key trends and features work in the Polish state.

Results. Existing in the 20s in Volyn commercial agriculture and cooperatives engaged exclusively one-sided selling industrial goods and agricultural products of farmers and does not engage in sales of agricultural products. Since the beginning of the global economic crisis, working capital agriculture and trade cooperatives have been frozen and many companies were in a desperate state. Developments pre-war and post-war initiatives in this sphere entirely destroyed. The plight of agriculture and trade cooperatives increased the imperfect legislation to eliminate debts. After the world economic crisis in 1929 there were only six agriculture and trade cooperatives in Volyn of the 35 cooperatives.

Following the adoption in Poland in 1934 of a new cooperative law, they come under the jurisdiction of Volyn branch of the Polish Union of field crops and business cooperatives. Union adopted a program of reform of this kind of cooperation. He took measures to restructure debt, adjusted the purchase and sale of agricultural products for military needs and for export, approved a plan to build elevators. There are new cooperatives, as a result. The product range, which traded commercial agriculture and cooperatives, was quite varied: wheat, seeds, artificial fertilizers, concentrated feed, fuel, machinery, consumer and colonial products and so on. In the second half of the 30s, commercial agriculture and cooperatives began to operate at a profit.

Originality. The first time the commercial activities of agriculture and cooperatives in Volyn 20-30 years of the twentieth century, analyzed the positive and negative effects of activities.

Conclusion. In the development of the agricultural trade cooperation has changed the type of farm. It has become a commodity, monoculture, specialized market economy with diversified. Cooperation State Audit Union of cooperatives helped create the conditions for effective and efficient sales transactions that because of the limited economic and organizational capacity could be made available to individual co-operatives, and especially for individual farms. Agriculture and trade cooperation in the 20-30 years of the twentieth century was an important factor in the development of the agricultural sector Volyn, helped organize the work of different parts of the economy, cooperation prepared for productive activities.

УДК 94(477.5): 63 «18/19»

О. В. Крупенко

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

ТОВАРИЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ЛІВОБЕРЕЖНИХ ГУБЕРНІЙ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Статтю присвячено вивченню соціально-економічної історії періоду пореформеної модернізації. Автором на основі значного статистичного матеріалу проаналізовано особливості ринкових перетворень у аграрній сфері на території Полтавщини й Чернігівщини, виявлено регіональну специфіку. З'ясовано, що товаризація сільського господарства призвела до розвитку промислового підприємництва, яке посилило попит на зернові та технічні культури.

Ключові слова: Лівобережна Україна, модернізація, сільське господарство, товарне виробництво, земельний ринок, промислове підприємництво.

Постановка проблеми. Пореформений період став часом змін, які охопили практично всі сфери життя українських земель. Ліквідація кріпосництва